

Szakolczay Lajos

Az életbölcselet szőlőlugasában

Páskándi Géza: *Ézag*

A hetvenöt évvel ezelőtt született Páskándi Géza, köszönhetően az életművet híven gondozó özvegynek, Sebők Annának, folyamatosan jelen van a magyar irodalmi életben. Halála, 1994 óta csaknem húsz (köztük nem egy posztumusz) könyve jelent meg, s a rádióban, a színházban (*A vigéc*) és a filmszalagon is (*A szalmabábuk lázadása*) gyönyörködhattünk gondolatainak frissességében, a mai magyar életben nem is annyira abszurd *abszurdoidjainak* politikát fricskázó s minden nemtelen cselekedetet elítélő gúnykacájában.

Ha művei (közülük is elsősorban a politikai szélhámosait neveltségességével megsemmisíteni igyekvő *A vigéc*) az elmúlt másfél évtizedben nem is bizonyulhattak teljes mértékben hatékonyak – jóllehet ismerjük a közeget, ennek ellenére nem egy esetben palotaforradalmat kellett volna elindítaniuk –, valamelyest fölrázták az aluszékony, jobbára csak a pénzcsörgésre ébredező világ lelkiismeretét. Páskándi tehát – más irányú feledékenységünk megbocsáthatatlan – sok klasszikussal ellentétben él. Él, és gondolatai révén, amelyek csak ideig-óráig kerülhetnek a sülyesztöbe (ki más volna a *sírásójuk*, mint a hatalom), *működik* is.

Életműve – terjedelmére tekintve is – olyannyira gazdag, hogy szinte vége-hossza nincs a föltárásoknak. Ilyen, összeállításában friss kincs az *Ézag* című történet- és gondolatfüzér. Páskándi az életbölcselet szőlőlugasában asszúsodó írásait – nem kis öngúnnyal, ugyanakkor alteregójának bölcsességét minduntalan hangsúlyozva – 1978 és 1994 között vetette papírra. Megteremtve ezzel saját – vele egy, s valahol mégis különböző – hasonmását, a mindentudó, a világ és a személy minden cselekedetére válaszoló (az egymásra acsarkodó népek forrongásait elcsitító, a szüzeket mint a haszontalan szépség szobrait megvigasztaló) bölcset.

Ókori agorák napsütötte kövein fekszik, s szünetlen beszédével az alkonyati ég is bárányfelhőt varázsol a bölcs, ám keze-lába – mint megannyi József Attila-i „mindenség-huzal” – átnyúlik modern korunkba. Prófétának is mondhatnánk, ha nem tudnánk, hogy *Ézag* – a pillanatonként cserélt, s gurgulázó nevetésével egyre *komolyabbá* váló maszkokkal – inkább bohóc, az igazság és a jó ügy szolgálatosa. Bölcsök bölcsének nevezi magát (és fölöttébb örül annak, ha a tanácsaira kíváncsiak így szólítják), holott csak egyszerűen *író*. Méghozzá író a javából, aki tudván tudja, hogy nincs az a *nagy* bőr, ami befogadhatná lelke tornyát, *Ézag*hot, s azt ugyancsak, hogy nincs olyan kicsi huncutság, amelynek eredete – emlékezzünk csak zseniális stílusparódiájára, *A sárikás anyósra* – valahol ne volna köthető az óriás *világszamar* csaknem kozmikus furcsaságaihoz.

Az *Ézagh*-sorozat rövidebb-hosszabb írásai – a kötet hatvanegyét számlál belőlük – műfajuk szerint valójában *páskándiák*. A filozófia szerszámoszládaínak csavarai között – *csavaros* észjárással – a minden gondolatában poétikus bölcs úgy válogat (kínálja akár Buddha, Platon vagy Szokratész, netán Kant, Leibniz avagy Berkeley a terítéket), hogy okossága, szimbólumra épülő példa-mese éhsége mellett mindenekelőtt jókedvű humora (a beszédet beszéddel tömítő népi-urbánus, ám a közjót sosem figyelmen kívül hagyó *ékszer-halandzsája*) és az egzakt tudományt paradicsomi állapotba röpítő dévajtsága (*A boldog s boldogtalan szüzzről; A nő szépségről, kövérségről, soványságról*, stb.) ugyancsak kitessék.

Ézagh legtöbbször „külső” személyekkel: a tudásra éhes diákkal, a koldussal, a nagy-ravágyó hölgygel, egy fiatal katonával, egy élveteg arcú emberrel, a feleségétől elhidegülő börtönőrrel, az okos cigánylánnyal, a férfiszerezést mesteri csalival tökélyre vivő matrónákkal, szüzekkel, hajadonokkal, kikapós és ki nem kapható nőszemélyekkel, és ritkán saját magával – kérdés, hogy az *Én* kerekedik-e a másik fölé vagy *Ézagh-e* – folytat disputát. Ebben a beszélgetés-kavalkádban – amely filozófia is, és nem is, poétikába csomagolt, okoskodó konyhanyelv is („okok falkáit keressétek”), meg sztaniol burkolatú komolyság is – mindenki megdicsőül. A jól megválasztott hely – az életbölcselet szőlőlugasát gyakran váltja föl a másik megvilágosítására főképp alkalmas *homály* vagy éppenséggel a tudást az arra éhesnek nyikorgással is hitelesítő divány vagy kerevet – különösen alkalmas arra, hogy a befogadó befogadja azt a hatalmas tudásmennyiséget (az éjszaka a nappalnak holdja, mondom én), ami nélkül a kérdező és a kérdezett, az olvasó és a szöveg mellé magának *dundi* havas tájakat (netán a magányt megízécsítő szabadság-faktorokat?) képzelő kíváncsi csupán a megismerés kivetett árvája volna.

A nincstelen bősége? Igen. „Az irónia a nevetés méltósága” – olvashatni a tudakolódzó esztétát meggyőzni akaró *A fenségesről és az iróniáról* című traktátus befejezéseképp. És közben mi mindent megtudunk. A filozófus kutakodó különbséget tesz a démonikus humor (irónia) és a – sajátos megnevezésével – *visszhangváró* ember humora között. Az előbbit bizalmatlannak jelölve, az utóbbi reménytelinek, derűlátónak. A „bölcsek bölcse” szerint „a humor milyensége szorosan összefügg az ismeretelmélettel, nemcsak az esztétikával. A Titokhoz való viszonytal. Az irónia titkos humor. A játékos, a bohó humor pedig vállalt, nyílt – közösségre áhító. Társakat inkább toborzó. A démonikus legfőnnebb értő barátot akar, a visszhangváró népes családot, társaságot.”

Ugyanitt olvasható az esztétikai?, ismeretelméleti? – szerintem inkább *páskándis* – különbségtevés is a XIX. Századi és a XX. Századi klasszikusunk között: „Egy démonikus magyar költő, ki csak a dühös vagy épp diabolikus iróniát ösmeri: Ady. Egy visszhangváró: Petőfi. Ez egyben stílusukat is meghatározza.” S az ezt követő mondatban benne van – esztétikai humorral, a nyelvet játékszerként (is) használó poéta-elemző szóteremtő erejével-vigyorával – Páskándi egész lénye, miszerint „a stílus benső viselkedésük *külsőségesülése*” (kiemelés – Sz. L.).

Ebben a „külsőségesülésre” alapuló „bensőségesülésben” ott a költő-gondolkodó iróniában is fenséges és visszhangváró voltában is fenséges (mi több, a kettőt elegyítő) személyisége. A tudós helyett – jól kihangsúlyozott maszkcseré ez is – inkább a gyalogköltő, a természeti adottságait (például éles eszét) kihasználó gyalogfilozófus nyilatkozik meg. Bár ismeri valóságos súlyát is, azért nem árt saját pehely lelkét, csatlakozván a komolyabb jellemzésekhez, léggömbként Föld körüli pályára vagy éppen csak a földtől elrugaszkodó, kis ívű „laposra” tessékélni. Osztályozó jellemzésének higgyünk vagy harlekin önportréjának, amikor a kiokított fiatalembert búcsúztatja? „Egy-egy népdal valóságos himnusza az egyszerű életnek. Afféle osztály- vagy réteg-himnusz. Ami persze nem pótolhatja a nemzeti himnuszt. Más a szerepe. Naív himnuszok ezek, mint ahogy én is naív gondolkodó vagyok. Ugyanolyan, mint a festészetben nálunk Süli András, Györkös Mányi Albert vagy a franciáknál a vámos Rousseau. Ezért hát túl komolyan ne vegyetek, ám ne is nézzetek túl rajtam!” (*Zsoltár a kocsmában*).

Az Ézagh maszkjában megjelenő Páskándit vagy Páskándi-álarcot viselő Ézaghot – mindkettő Isten teremtménye, még ha Karinthy *fiatalembérének* önmagával való találkozását itt valósítják is meg, a földön – miért is kellene komolyan vennünk? Csupán annyira profán, hogy hétköznapi bölcselmeit karámba terelve – „csak a tökkelütött vőlegény akar szegény, púpos, ostoba menyasszonyt oltárhoz vinni” –, át ne lássunk rajta. Miközben ő – Ézagh-történeteinek, *fiiveskönyv* jellegű, tanító-okító, önmagát népszerűsítő bölcselmeinek épp ez a motorja – átlát rajtunk. Azért megjátszottan tudálékos és professzori hajlamait – a tudomány mindenek előtt – önmutogatóan *takargató*, hogy jégre vigyen bennünket. Hogy el tudja hitetni velünk, még ha maga nem is hiszi, hogy a Föld sosem gömb alakú. Hogy a „tányérba” dobott krajcár – a filozófián belüli adoma és az irónia költőiségét köpenyként viselő tudományosság – csap akkora ricsajt (sosem az üstdob döndülését, inkább a kórémuzsika cincogását hallani), hogy nemzedékek fülét bizsergeti ez a jól kiszámított vajákosság.

Ézagh önmagának Ézaghja. Minél jobban – róka fogta csuka, csuka fogta róka – eltávolodik Páskánditól, a humorral teli *téntatartótól*, annál jobban észlelni, hogy tudákos röppályája miként emelkedik. Persze ennek az *önvetköztető* humornak – olykor nemcsak a meztelen test, ám a hús nélküli csontozat is látszik – megvan a hátulütője is, hiszen nem tudhatni, hogy a filozófia nászágyát olykor az „érelklődők” (főképpen asszonyi állatok) földre dobott bundájával fölcserélő író mikor beszél komolyan, és komolyságot mímelve (a mutatott számarfűl nekünk szól) mikor hülyéskedik. De az napnál világosabb, hogy erkölcsi, szépészeti, aktuálpolitikai (!), kisebbségtörténeti és nem utolsósorban a *Bibliá*-hoz és a mitológiá(k)hoz visszanyúló, szimbólumteremtő *irányultságában* van rendszer. S ezt a sűrű szerkezetű hálót minden esetben – költőisége egyúttal törvényt teremtő szó – a *poéta* vigyázza.

Kacifántos magyarázkodásaiban reggelenként legalább egy filozófust fal föl. „Arisztotelész még azt mondja: cél az, ami semminek nem eszköze. Ez nyilván folyamatból ki-

szakított vizsgálódás. Cél tehát az, amit konkrét eszköz előz meg. Cél az, amit az eszköz úgy előz meg, hogy meg nem haladhatja, az eszköz maga céllá nem válhat, mindaddig, amíg az elért cél maga nem válik szintén eszközzé, egy másik távoli vagy magasabb célnak” – írja tudósok Ézagha az *Egyenlőség és egyértékűség* című, monológgá fejlesztett dialógjában. A logika logikája kristálytisztá, mint egy frissen mosott, cseppmentes üvegpohár.

Viszont amikor ehhez a bozótot bozótkéssel vágó okoskodáshoz hozzáadja a magyilkos humorát, akkor válik csak igazán plasztikussá eme szószerék (és a megnyilvánulásait követő összes vigyor, amit majd egy jól ismert mesefordulat fog jelezni) igazságtartalma. „Az ember *cél-embernek* hiszi magát, holott *eszköz-ember*. Olyan ez, mintha a lövőgyakorlat (lőgyakorlat? – Sz. L.) céltáblái gondolkodni tudnának, s maguknak kellő fontosságot tulajdonítva ezt mondanák: lám csak mennyi katona, s mind azért van, hogy minket eltaláljon, igen fontosak lehetünk nekik, ha eltalálnak, hazamennek, és boldogan élnek, míg meg nem halnak. Ők nem tudják: a katona csupán gyakorlatozik rajtuk, afféle harci próbát tart: az igazi cél az élő emberek lelövése lesz, de még nem is az, hanem a háború megnyerése, sőt: az sem, hanem ezáltal a világbirodalmi vezetőhelyzet megalapozása, sőt: ezáltal a világegyetem első számú ellenőrének szerepköre. Emez utolsó tekinthető legmagasabb végső célnak, amelyhez képest az előtte lévők csupán *cél-eszközök*.”

A továbbiakban halált megvető bátorsággal jegyeztetnek föl a stratégia és taktikai körei. Sőt, a társadalmi szabadság lényegét jelentő *demokrácia* körei is. (Ugyanis csak ebben a légkörben érezheti „az ember végre *cél-embernek* magát, mégpedig olyan formában, hogy saját véges élete alatt megélheti mindazt, amit képességei \és pusztán képességei\ megengednek.”) Hány köre van a demokráciának? Kettő. „Egy kisebb s egy nagyobb. Középen ég a demokrácia tüze. A kisebb kör közelebb ül a tűzhöz, nyeli a füstöt, miközben melegszik, a nagyobb kör távolabb lévén (annyi meleg sem éri, mint társát) nincs kitéve tűzveszélynek és egyéb kellemetlenségnek. Ez utóbbi nem tűzrakó. Hanem fahordó. Látható, hogy a filozófiával átítatott társadalmi tanmesének – és csak egy részt idéztem belőle – a *költői kitekintése*: sajátos szimbólumvilága a vonzó.

Ahogy Páskándi lábát lógázza elfoglalja helyét az okoskodás trónszékén, abban méltóság van. Bár nem jogar és országalma van a kezében, hanem – szellemi főzőcskéje ezért izgalmas – egy egyszerű főzőkanál. *A kötésekről, a szellemhatárról* szólván úgy vegyíti egymással az ízeket (nyelveket, kultúrákat, a népeket összefűző és elválasztó szokásmódokat), ahogyan – „a töltött káposzta törvénye” szerint – a kedvelt étekben a „burok”, maga a káposzta, a benne lévő ízekkel: a rizszel, a darált hússal s a fűszerekkel egyesül. Filozófia a kondérban? Inkább a „szellemi és emberi értelemben” vett természetes és mesterséges határ *fogalmának* a józan paraszti ésszel való kijelölése. „Természetes egy szellemi határ vagy egy azonos nyelvet beszélő közösség határa ott, ahol már nem beszélnek ezt a nyel-

vet. Mesterséges határ az, hogy a határ nem ott van, ahol az egy nyelven beszélők lakása, erdői, mezői, hegyei, folyói befejeződnek.”

Ézag a nyelvvel és a szavakkal mint fogalmakkal ugyancsak játszik. Attól különös ez a szóteremtő, fogalom meghatározó játék, hogy szépséges magyarázatot kerekítvén, a költő-gondolkodónak, nevezze magát (említettük!) bármily naivnak, mindig *forr* az agya. (Érdemes közbevetni, a londoni Határ Győzőnek – aki ugyancsak filozófusnak vallotta magát – éppoly *szivárványos* az „egzakt” nyelve, mint Páskándi-Ézaghnak.) „A nyelv – míg van élőlény – éppúgy nem állítható meg mozgásában, mint bármi más. Csak az az óra állhat meg, amelyet *egyszer* felhúztak, amelyiket sohasem húzták fel, mégis jár – nem állhat meg soha. A nyelvben idő van, fiam. S amíg születnek, növekednek, s meghalnak az emberek – a szavakkal sem lehet másképp.”

Szintén *Az egyetemes nyelvről* írott morfondírozásban olvashatjuk (amely egy költő-sülvölvény látogatása kapcsán jegyeztetett le): „Minden szónak megvan a maga *izgalmi értéke*, helyzeti energiája. Feszültség-értéke. [...] A szavaknak ugyanakkor tér is kell, akár az élőlénynek: egy regényben a szó *tömegéletet él*, az epika a szavak közösségi élete. Itt a magányos szavakra, szókapcsolatokra, kifejezésekre csak ritkán kell fölfigyelni: a nagy egész hangulata, körvonala él. A lírában megleshetjük a szó magánéletét. Hogyan csinál magánügyéből közügyet. Miként lesz egyéniség. Körötte nagyobb az »udvar«, ahol kifuthatja magát.” Stb.

Páskándi szavai, éljenek tömegéletet vagy magánéletet, mindig kifutják magukat. Nincs az a hatalmas stadion, amelynek rekortánja befogadná – egyáltalán, képes volna követni – eme körről körre frissülő, sosem vagy alig fáradó futók nemegyszer kozmikus köröket is érintő mozgását. A baráti társaság immár kilencedszer házasodó férfi tagja vajon megérti-e Ézag, a „dilettáns gondolkodó” női szépségről való, kulináris élvezeteket is fölillantó, műveltség-élményre épülő fejtegetését?

„Ami azonban ma díszítés, az tegnap még elrejtés lehetett. A hús inkognitója a zöldség, a test rangrejtése a lélek – vagy fordítva. Amit rejtene (pl. a test egy része), izgató, csigázza a képzeletet. Még a nem túl fejlett szépérzékű detektív is az után indul, ami rejtezik. Egy zöldsege alatt megbúvó hússzelet nem okoz sokkal kisebb izgalmat, mint Machbetnek a boszorkány jóslata, miszerint hatalma addig tart, „Míg a birnami erdő Dunsinane dombjára nem vonul. A zöldbab, a petrezselyem, kelvirág alatt lappangó húsdarabok, mint Malcolm zöld ágakkal álcázott katonái kúsznak Macbeth-i szám és torkom felé. Terepszínű hús. Igen, a küllem. Szép is legyen, ne csak ízletes. Hogy minek kell egy szép női fejre a kalap, a koszorú? El is vonja a figyelmet az arcról, ám először odarántja” (*Házassági diplomácia*).

Shakespeare a Páskándi Géza-i rekortánon? A nagy angolnak még szöges cipőt sem kell a lábára húznia, hogy lefussa Ézag-gal karöltve (a váltóbot átadásáról nincs szó) a szatmárhegyi-kolozsvári-budapesti gondolkodó által *ízék kilométereiben* jelölt távolságot. Talán mosolyog is, amikor meghallja írócimborája kijelentését a *Miért nem szeretik*

a lángelmét? című eszmefuttatásban: „Hányszor leírtam: minden zseni annyit nyer a súlyához, amennyi az általa kiszorított közepszerűség súlya. (Itt egy kicsit én is mérges voltam Arkhimédészre, hogy meghatározásomban nem tudtam őt kikerülni.)”

Ézagh magára gondolt vagy másra? Az ilyesféle osztályozó libikókák során – talán ezért is született az *udvarló könyv* – meg kell a szívnek szakadnia. Tény: többek között azért „nem szeretik a zsenit, mert fölöslegessé tesz temérdek dolgot. *Kihúzza talpuk alól saját fontosságuk tudatát.*” A zseni természetét boncoló párbeszédben – Ézaghot ekkor „egy igazi lángész látogatta meg” – sok fajtáját és tulajdonságát (intolerancia, gonoszság, stb.) tapasztalhatjuk az emberiség számára mégis csak aranyat termő lángelmének. De a bölcsek bölcse szerint az az igazi, amikor a lángelme és a jóságosság – „aligha van ennél két ellentétesebb érték” – valamely személyiségben összetalálkozik. Páskándi-Ézagh Anton Pavlovics Csehovban vélte megtalálnia a maga „jóságos zsenijét, akinek – képmutatás nélkül – szivárog a könnye, miközben a legkíméletlenebbül belevilágít az emberekbe. Sajnálja, hogy le kell lepleznie őket.”

Ezek azok az irodalmi kitérők – az író vallomások hangja nem gátja az egyszer praktikus, máskor abrakadabra-filozófia kifejtésének –, amiért (többek között!) érdemes az *Ézagh-történeteket* s a hozzájuk fűződő *világjobbító* kommentárokat olvasni. Egy kissé Pascalt és nagyképű fiatal látogatóját parafrazeálva (ez utóbbi a nem művészet művészet voltáról akarta őt meggyőzni) nyugodtan írja le – önjellemzéseként? – az alábbiakat: „nem törődni a filozofálás eddig kialakult fogalmával – ez az igazi filozófia, nem kell törődni a líra ez ideig kialakult ízlés-normáival – ez az igazi líra”. Csakhogy önkéntelenül is ketté választódik – az Ézaghot megszüülő Páskándi ne tudná? – a kétféle igazság. Amíg nem biztos, hogy ez a gyalog-filozófiai köntösben megjelenő, bár poétikai színeket hordozó „tudományosság” valódi filozófia (Határ Győzöt is egész életében ez a *bizonytalanság* nyomasztotta), addig a hagyományos lírától mondanivalójában s formájában igen csak elszakadó *avantgárd* költemény – lásd eme műhely líra-remekét, *Az örömrontó angyalt* – minden bizonnyal maga az utolérhetetlen tökély. Pünkösdi szóval, ami aligha idegen szerzőnktől, az ész vigyázta lélek *kiáradása*.

Ha a fa maga alatt vágja a fát – Páskándi rendhagyó műfajú könyvében előfordul ez a tragikomikus fordulat –, az is lehetséges, hogy a népeket *vágó* fejsze (az író filozófiájában nem kevés a társadalombölcselet) egyszer maga ellen fordul. A rosszban kicsorbult rosszból, véli Páskándi, még valami jó is kisülhet. Nyilván érdekes, mert Ézagh bohócsipkájára *Az eb olykor emeli lábát* szerzője varrta föl a csengőt, minden olyan komoly és kevésbé komoly porond-tánc, amely a filozófia, az esztétika, a mitológia, a viselkedéstan, a szexuál-pszichológia, és megannyi, a szépirodalom virágosában nyíló *öröm-keserv* érdeklődési körében landol, ám aligha van megejtőbb a korosodó Ézagh vallomásánál. „Kezdetben az alkotásom játék volt, s ahogy öregedtem, játékom alkotás. Aztán minden alkotásom ugyanúgy játék maradt, mert a játék nemcsak utánpótlás, hanem figyelemelterelés is. Így lett az alkotás figyelemelterelés a halálról” (*A játékról, egybekről*).

„Az ember a világegyetem egyetlen dilettánsa, de hőse is, Mert annyi 'lelketlen' kő, csillag közepette halálos veszélyben lelkesen rokonítja a dolgokat, hogy ember- és természet-hasonlóságait felfedezze” – így a *Hősök és dilettánsok* záró gondolata. Nem *Természetvédelem-e* – miként az egyik fabula címe közli – az alábbi, a *vox humánához* fölöttébb közeli, ha nem vele egy, ézagh-i igazságtevés? „Egy fiúcska rászólt a másikra: – Ne tépd le azt a virágot! A másik anyanyelvén próbált magyarázkodni. – Ilyen nyelven nem merj beszélni! – szólt a virágot védő fiú. Ézagh közbeszólt: – Ő a virágot akarta letépni, te pedig a szájából a nyelvet, melyik nagyobb bűn? Véditek az állatokat, növényeket, joggal, de nem ugyanilyen joggal védhetitek a pusztuló nyelveket, kultúrákat is?

Bertha Zoltán

„Szelíd fényű glória”

Páskándi Géza Dsida Jenőről

Dsida is, Páskándi is – mindkét szatmári születésű író – kiemelkedő, klasszikus rangú alakjai modern magyar irodalmunknak. A szellem jelzőfényeivel igéző és eligazító műveik ízig-vérig mai eszmélkedésünk segítői, támpontjai, régebbi és közelmúltunk viharos, reménykedő és tragikusan szomorú időszakainak katartikus megvilágosítói.

Páskándi Géza Szatmár fiának nevezte magát hűségesen, mivel a Szatmárnémeti melletti Szatmárhegyen született; olyan partiumi, Tisza-, Szamos-vidéken, amely annyi író és történelmi személyiséget adott a magyarságnak Károli Gáspártól Adyig, Móriczig – és Dsidáig. Szülőfalujában és iskolájában, a Szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Kollégiumban ma szobra áll, szülőháza helyét emléktábla jelöli, annak utcája az ő nevét viseli.

Talán a szülőföld szabadságszerető levegője is ihlető forrása volt a nevét már egészen korán, diákkorában ismertté tévő lendületes, friss szellemű, fiatalosan bizakodó verseinek, az erdélyi magyar írók első számú kolozsvári lapjában megjelent – és az ötvenes évek első felében uralgó bornírt sematizmustól élesen elütő, hitelesen újszerű hangot hallató – műveinek. Fényesen induló írói, szerkesztői pályáját törte meg a román kommunista diktatúra, amikor a magyar '56-tal szolidáris erdélyi magyarság elleni megtorlási szándékkal (és persze „ellen-séges izgatás”, „magyar nacionalizmus” vádjával) őt is elítélték és hat évi börtönnel, Duna-deltai kényszermunkával sújtották. Ártatlan diákszövetségi programjavaslatok miatt, amelyek a magyar oktatás függetlenségét célozták volna – az '56-os forradalom szent eszményei jegyében. Tehetségét azonban nem lehetett elfojtani. Kiszabadulása után ismét az újító, vérátömlesztő hatású irodalmi (nagy részét Forrás-nemzedéki) törekvések élvonalába került, s egyaránt mértékadó magasságokat meghódító lírai, prózai, drámai műveivel megalapozta legendás sokműfajúságát is. Az

újjászülető erdélyi történelmi színműírás mérföldkővét – a szintén Németh László, Ilyés Gyula nyomdokára lépő Sütő András, Székely János, Kocsis István tollán ugyancsak kiteljesedő historikus-klasszicizáló nemzeti dráma alapművét – jelentette az unitárius Dávid Ferenc püspök sorsát megörökítő és a besúgórendszeres hatalmi politika általános működés módját leleplező 1970-es *Vendégség*. A tragikus értetlenséggel övezett Apáczai életét megelevenítő *Tornyot választok*, a trilógiává szélesedő „erdélyi triptichon” és a többi nagyszerű történelmi darab alkotója azonban – szinkronban a legmodernebb európai és világirodalmi irányzatokkal – a groteszk, az abszurd, vagy ahogy ő nevezte, az abszurdoid drámaforma mesterévé is vált. Volt tehát mit folytatnia, amikor a hetvenes évek derekán átköltözött Magyarországra (s ottani személyi igazolványába – micsoda szomorú korjellemző jelképeség! – az „állampolgársága” és a „foglalkozása” rubrikába pontosan egymás alá az volt bepecsételve, hogy: „hontalan” „író”). Önelvűen avantgarde és öntörvényű bölcséleti nyelvjátékokkal sziporkázó költemények, novellák, rövidprózák, a shakespeare-i krónikás színjáték poétikájához fogható epikus drámák sora Árpád-házi királyainktól Rákócziig, Csokonaiig és az európai történelem meghatározó fordulataiig (a biblikus ókortól, az antikvitástól a francia forradalomig és a fiktív világvégeig) terjedő tematikával, abszurd drámák, hangjátékok és jelenetek rengetege, amelyek közül több is olyan sikert aratott azután angolul előadva Amerikában, New Yorkban, hogy egyik ottani kritikusuk szerint ha ezek a darabok Párizsban vagy Londonban jelentek volna meg francia vagy angol művekként, akkor szerzőjüket ma a világ egyik vezető színműírójaként tartanák számon mindenütt (Beckett, Ionesco, Pinter, Albee, Mrožek és a többiek mellett); és irodalomtörténeti, társadalom-, történelem- és létfilozófiai, nemzetpolitikai esszék sokasága, vagy dokumentáris értekezések, regények a közelmúlt kataklizmáiról, a Ceaușescu-rezsim magyargyilkos, faluromboló szörnyetteiről, a szekusok tenyészetéről, önéletírás és naplók („begyűjtött” vallomások), előadások és levelek, közügyi cikkek és publicisztikák, s még verses eposzok, meseregények, gyermekversek és -elbeszélések sokfélesége – mindez tehát külön-külön és együtt is a szinte felmérhetetlen sokszínűsége és enciklopédikus gazdagsága ennek a grandiózus életműnek. Amely büszkesége a saját szerű erdélyi szépirásnak, de a legtágabb értelemben vett Kárpát-medencei és az egyetemes, összmagyar irodalomnak is, átfogó kincsesára régiók és a történelmi meg a reménybeli magyar haza mélyből és magasból fakadó üzeneteinek, így sok tekintetben iránymutató értékminőség a közép-európai és a világirodalom számára is. Mert a legmodernebb kísérletező nyitottság, a hallatlan nyelvi-művészi tágasság és a lenyűgöző eredetiség a legsúlyosabb, egyszersmind a legigazabb nemzeti sorskérdések bolygatásával kapcsolódik szervesen össze; a személyiség filozófiája a sorsközösségi gondok horizontjával, a hagyomány az újítással, a sajátos az univerzális értékrenddel. Ezért lesz megrendítően autentikus is mindaz, ami a szellem szabadságát és emelkedésének végtelenségét a kötődés éthoszával, a megmaradás erkölcsiségével fonja egybe. Páskándi Géza a színházat nemzeti önbecsülésünk ébrentartó szentségének, a szó templomának

tudta, s hitte, hogy elhivatása, missziója van az irodalomnak. És népének pedig küldetése a létben; mégpedig abban a végső vonatkozásban és értelemben, ahogyan egyik királydrámájában Szent László fohászodik az Istenhez: „Atyám, míg néped egy is van e földön... míg néped van... magyar is legyen”; s amiképpen a másokban Könyves Kálmán mondja ki a szakrális bizonyítást: „Volt-e a magyarral valami célja, valami külön célja a Teremtőnek? [...] Azzal, hogy oly sok emberi nyelv van, kicsi és nagy – volt-e terve az Úrnak? És vélünk, a mi nyelvünkkel volt-e, s ha igen, mi célja, terve volt? [...] hiszem, hogy akármily kicsiny, de mégis volt célja. Ha semmi más, egy bizonyosan: hogy megmaradjon. Hogy fennmaradjon most és mindörökké.”

*

Páskándi Géza természetes bensőségességgel és lenyűgöző erudícióval kötődött a szorosabban vett erdélyi kultúrtörténeti, szellemi hagyományok egészéhez – ahogyan erről monumentális életművén belül csak sziporkázóan egyéni, szuverén esszéírása is ékesen tanúskodik –, s így kapcsolódott már korán a Dsida-örökséghez is. Mert Dsida Jenő szellemi-irodalmi hagyatéka valóban az erdélyi és az egyetemes magyar líratörténet legértékesebb kincsei közé tartozik – amely azonban a második világháború után, a diktatúra idején hosszú évtizedekig nem foglalhatta el méltó helyét az irodalmi kánonban; sem az olvasói köztudatban, sem a hivatalos értékrendben. Amikor Dsidát különféle otromba támadásokkal üzték ki az irodalmi örökségből, a legnehezebb, legvadabb időkben, 1956-ban Páskándi Géza mértékadó vitacikkben védte meg a nagy formaművészt.¹ Még ezután egy újabb évtizedig sem jelenhetett meg Dsida-kötet Romániában. De Páskándi (a Dsida Jenő „ébresztését” szintén kezdeményező – és egyébként szintén szatmári – Panek Zoltánnal [*Utunk*, 1956/38.] együtt) váltig szorgalmazza a költő verseinek közzétételét (Szilágyi András [*Utunk*, 1956/40.], Méliusz József és mások véleményének ellenében).² S nemcsak a kivételes formakultúrájával, alaki és tartalmi szépségeivel („zenévé légiesült képeivel”) megigéző, inspiráló („ragyogóan jó költő”) Dsidát igyekszik – a kor obligát frazeológiájával – „objektív”, vagyis szakavatott, méltányos és valóban irodalmi-esztétikai megítélés alapján rehabilitálni, hanem azt is meg-

¹ Páskándi Géza: *Dsida és a kortárs elfogultsága*. *Utunk*, 1956/43. 6.

² Ld. mindehhez: Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Bukarest–Kolozsvár, 2000. 255–256.; Szakolczay Lajos: *Innen és túl a formán – Dsida Jenőről*. In: Uő: *Ötágú síp*. Budapest, 1989. 34–35.; *Tükör előtt – In memoriam Dsida Jenő*. Szerk. Pomogáts Béla. Budapest, 1998. 208–267. – Vö. még: Lisztóczy László: „Csonkán is rege-kincs a Tiéd...” – *Versek Dsida Jenő halálára*. PoLiSz, 2005. 81. 20–29. és in: uő: *Vonások Dsida Jenő portréjához – Tanulmányok és dokumentumok*. Kolozsvár, 2005. 110–126., 155–156.; uő: *A költő feltámadása – Tanulmányok Dsida Jenőről*. Eger, 2008. 79–129., 145–151.

kockáztatja, hogy ő még a *Psalmus Hungaricus*ra sem fogná rá semmiképpen sem az irredentizmus vádját, mivelhogy megbélyegzéssel („ráfröcskölt elfogultsággal”) bonyolult kérdéseket nem lehet elintézni. És kiemeli, hogy a humanizmus, „az együttérzés az alullevőkkel, a szenvedőkkel való sorsközösség-vállalás krisztusi mozdulata” Dsida (az „Amor Sanctuson nevelkedett” „új-katolikus” költő) lírájának a letagadhatatlan sajátja. (S ezzel tulajdonképpen még a forradalmiság motívumait a rehabilitáció érdekében jószándékúan túlhangsúlyozó Panek-cikk állításait is korrigálja.) A költő emberi-művészi habitusának lényegére tapintva fogalmazza meg: „Dsida költői gondolatmenete ez: az ember otthont épít, s önmagában megtisztulva az erkölcsi nemesség minőségileg magasabb fokán ’meggyógyítja a világ kelését.’” „Tele van meghitt, emberi szívmeleggel, másokért való bánkodással, aggódó féltéssel és sikolyokkal ez a líra: a *Nagycsütörtök* alvó apostolaitól az *Angyalok citeráján* angyalhangjaiig, és az emberre *Leselkedő Magány* tompa fájdalmáig” – teszi hozzá, valamint hogy szólnia kell a „profán és keresztény-hangulatok bájos, tündéri váltakozásáról, amely annyi versébe középkorban ódon, de ilyen sajátos házasítással mégis modern világérzést varázsol”; „remek formaművészetéről, gyönyörű rímeiről, az erdélyi táj zordon fenségű, szinte acél-lapra metszett képeiről”. S befejezi azzal, hogy „állítsunk szép válogatással emléket Dsida Jenőnek, aki a szegény és piszkos és barázdált arcú utcaseprőt arra kéri a hajnali utcán, hogy: ’Testvér, ha az üdösségre jutsz, / rólam el ne feledkezz!’ [...] Elfeledkezhetünk-e róla?”

A Dsida Jenő költészetének értékei melletti ötvenes évekbeli polemikus kiállást két évtized múlva egy nagyobb esszé is követte, amely Dsida különleges-varázsos nyelvművészetének a lényegi szemléleti-esztétikai összetevőit kutatja – a költő születésének hetvenedik évfordulóján (*Költői nyelvünk egyéni változatai és a táj*).³ A mára már hitelesnek mondható Dsida-portrét kialakító irodalomtörténeti értelmezésekkel és értékelésekkel egybehangzóan⁴ Páskándi is kiemeli azt a feszült kettősséget, amely az életderű tündéri báját és a mulandóságérzet sajnó bölcsességét vegyíti. „Az ’arany és kék szavak’ költője nem csupán angyalian játékos, és nemcsak a derűs szomorúság lírikusa, nem kizárólag a kamaszos ironia elbűvölő megszólaltatója, vagy a naiv-pajzán erotika énekese. Mert Dsidában *minden minőség* (mint az igazi lírikusoknál mindig) *nemcsak megfelel, de felesel is önmagának*. Angyali, de erotikus. Szorongásos, de öngunyoros. Érzelmes, de ironikus. Vallásos, de panteisztikumba villanó. Halk szavú, de feszült. Lehangelő, de

³ Tiszatáj, 1977/6. 40-48.

⁴ Ld. legújabban pl.: Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Bukarest–Kolozsvár, 2000; *Tükör előtt – In memoriam Dsida Jenő*. Szerk. Pomogáts Béla. Budapest, 1998; *A Dsida Jenő Baráti Kör mellékletei*. Eger, 2000; 2004; Lisztóczy László: *Vonások Dsida Jenő portréjához – Tanulmányok és dokumentumok*. Kolozsvár, 2005; Uő: *A költő feltámadása – Tanulmányok Dsida Jenőről*. Eger, 2008; *Dsida Jenő Emlékkönyv*. Szerk. Pomogáts Béla. Budapest, 2007; Kabán Annamária – Mózes Huba: *Vers és lélek – Dsida Jenő és költészete*. Miskolc, 2007.

drámái. Logikus, de indulatos” – írja; „nagyfeszültségű tehát e líra, pedig igencsak *hangfogós*”. S ennek a különös intenzitásnak a nyomait többek között az olyanfajta önleplező szelidségben véli fellelni, amely az „emberevő” világtól, az „elgépiesedett” civilizációtól a „bukolikus, pásztori természetbe” húzódó menekülésre készítet, de amely el is árulja, ki is szolgáltatja a költőt. Saját értékminőségei adják föl őt egy „idegen, emberellenes, költészetellenes, nemzet- és nemzetiségellenes” társadalomban. (Hatásosan utal erre a sorstapasztalatra Páskándi, amikor írását így zárja: „Dsidá tiszta humanizmusának fenségjele a fogásra akasztott, szelíd fényű glória. Fénye ma is idáig szivárog. Hadd fejezem be ezt a tanulmányt a *Spártai vers a történelmi munkamegosztásról* című soraimmal: Ez a nagy-nagy hangú jó lesz a hadaknak. / E jámbor, halk szavú? Kell majd áldozatnak.”) – A költő átpoétizálja a valóságot, „mintha a társadalmi létezésből eredő tétováság kompenzálná magát a briliáns formában”, „kecsessége” (mint az őzé a vadásznak) – sőt anyanyelve – mégis elárulja őt. Dsidát megkínózzák a kicsinyességek, noha „a banalitásokban is felfedezi a biblikus jeleket”; ebből következően katolicizmusa, misztikus élményei is átélten társadalomérzékenyek, vallásossága ember- és társadalomközei, sőt rendszerint hétköznapi. („Van egy remek groteszk képe: a költő glóriáját a fogásra akasztja.”) Megelőlegezi így mintegy a század induló egyházi-vallási tendenciáit is: főképpen a szociális érzékenység növekedését. Mindebbe (virtuóz költői forma, nyelvi zeneiség, anyanyelvi tradíciódat, vallásos misztikum) pedig eltagadhatatlanul belejátszik a nemzeti, a kisebbségi létsorsból, a magyarságélményből fakadó látásmód értékszempléte. Hogy „a két világháború közötti kisebbségi létezésben az egyházi élet is bővített funkciójú (akárcsak a nyelv)”. Hogy talán nemcsak ízlésesztétikai, nemzedékfordulati magyarázata lehet a „szétszakítotttság” formarobbantó szabadverses hangulatai után a zárt ritmusú, rokokós, „önittasultan” rimzenés versek újjáéledésének; Dsidá hagyományos formák felé való fordulása „még azzal is társulhat, hogy ő – lévén kisebbségi költő – sajátos küldetésének érzi a tradíció ápolását, feltűnően akarja jelezni kapcsolatát az egész magyar költészet akkora már elfogadott nagy áramlatával, a nyugatosokkal”. S hogy az anyanyelviség – pláne a veszélyeztetett anyanyelviség – szerepe, hatásköre mérhetetlenül kitágul, komplexebbé válik; a nyelvmegőrzés és -ápolás, -művelés révén is a „a kisebbségi létezésben a nyelv *funkcióhalmozó*” lesz, és a szakrális szférához közelít Páskándi szerint (is): „A templom helyett templom képlete ez. A nyelv a kisebbségben élő költő számára zarándokhelyé lesz, áldozati oltárrá, amelyre ki-ki hozza a maga szóállatait, sőt: olykor emberáldozatait, hogy engesztelést és segítséget kérjen. A költő és vele együtt közössége a nyelvből erőt merít és sugároz. Minél kisebb a közösség, annál inkább szakrálissá lesz a nyelv, vagy közelít a szakrálishoz és a *legintimebb szférához*. (Ezt egy másik kortárs költő, Reményik ki is mondja, „*katakombának*” érezvén a nyelvet.)” „Mindebből világos, hogy az anyanyelv a maga lehetséges zeneiségével, lehetséges régi és új jelentésárnyalataival a nemzetiségi kisebbségi költő számára sokkalta többet jelent, mint azoknak, akik *egynyelvű* közegben élnek.” A nyelvi diaszpóra így aztán még inkább kedvez a költészetnek, az irodalomnak,

hogy a nyelviség elsődlegességéből fakadó különleges funkcióhoz, „főszerephez” jusson. („Ha csak egy vallás van, sosincs annyi vallásos költő, mint ha sok vallás van.”) Ebben pedig a művészekre és általában az értelmiségiekre döntő („rettentően fontos”) feladat hárul: képviselni, kifejezni, tanúsítani népük, nemzetiségük kollektív sorsát, szenvedéseit, küzdelmeit, megerősíteni a közösség történelmi emlékezetét és jelenlétét, s művészi-esztétikai többlettértékekkel kiteljesíteni (más népek sorsával is összevethetően egyetemesíteni) ezt az elkötelező nemzeti-közösségi sorstapasztalatot. S ez a kulturális ellenállásként is megnyilatkozó vállalkozás erős és öntörvényű, saját jogú hagyományokból táplálkozik. Mindezt már napjainkban mondja – s látható, Páskándi nézeteivel is mennyire egybevágóan – a posztkoloniális kritikai gondolkodás talán legjelentősebb alakja, Edward W. Said (an „intellectual is very often looked to by members of his or her nationality to represent, speak out for, and testify to the sufferings of that nationality [...] To this terribly important task of representing the collective suffering of your own people, testifying to its travails, reasserting its enduring presence, reinforcing its memory, their must be added something else, which only an intellectual [...] has the obligation to fulfill. After all, many novelists, painters, and poets [...] have embodied the historical experience of their people in aesthetic works, which in turn become recognized as great masterpieces. For the intellectual the task, I believe, is explicitly to universalize the crisis, to give greater human scope to what a particular race or nation suffered, to associate that experience with the sufferings of others”⁵; It „has been the substantial achievement of all of the intellectuals, and of course of the movements they worked with, by their historical interpretive, and analytic efforts to have identified the culture os resistance as a cultural enterprise possessing a long tradition of integrity and power in its own right”⁶).

Páskándi igen gyakran hangsúlyozza, esszéiben is voltaképpen vezérszólamszerűen a változatosság elvét. Hogy bármilyen globális egyetemességre való törekvés, az univerzalizálás szándékával történő világméretű, interkontinentális egyneműsítés is csak „egyetemes vidékiség”, sőt rossz értelmű provincializmus maradhat – tudniillik a végtelen (még az „interplanetárison” meg az „intergalaktikálison” is túli) világmindenséggel szemben, ahol kiszámíthatatlan és mérhetetlen további változatok nyüzsgöhetnek. A neutrális, a „metanyelvi” általánosítás – mint „egyetlen irányú egyetlen eszköz” – nemcsak képtelenség, de ostobaság és embertelenség is; a változatosság hiánya valami egész másnak az uralmát szolgálja és tartja fenn. A csillagvilággal az ember mindig más- és másképp, másmikor és más módokon néz szembe, élményeit „más képekkel, nyelven fogalmazza meg, más árnyalatúan éli át. Sokszor épp a nagyon meg nem mérhető *árnyalatok* jelentik

⁵ Idézi: Neil Lazarus: *Nationalism and Cultural Practice in the Postcolonial World*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 140.

⁶ Terry Eagleton, Fredric Jameson, Edward W. Said: *Nationalism, Colonialism, and Literature*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 1990. 73.

az egészen sajátost. A többletet. Így a nemzetet is. (Ismeretelméleti értéktöbblet!)” (Ezek az utóbbi sorok az észjárás általános és magyar formáit taglaló, Karácsony Sándorról szóló írásból valók [*Kései könyv-ekhá régi siralomra – Néhány gondolat Karácsony Sándor, a Magyar Észjárás című újra megjelent könyvére való tekintettel*, 1985].⁷)

S a nemzetin belül még a különféle tájak is a legszínesebb további értéksajátosságokat hordozzák. Gyönyörű lírai futamban veszi sorra Páskándi, hogy például a „Károli-féle bibliafordítás irányából” jövő, de a „zólyomi Balassi nyelvi súlyait, a kuruc költészetet” is megmozdító (az „egész történelmi anyanyelvet” „lírai vízióba” összefogó) szilvágyi Ady, a szatmári Móricz, a székely Tamási, az alföldi Tömörkény, Móra, a Partium „nyelvi bűvköréből” induló Krúdy és Tersánszky, és mind a régebbi többiek is miképpen boltozzák fel együttesen, egymást nem meghaladva, hanem együttthatásukban kiegészítve, azt az univerzumot, amely az egységes és oszthatatlan magyar nyelvi-irodalmi hagyományt, annak organikus egészét jelenti; s a modernség alapjait is, hiszen például a debreceni Csokonai nélkül nincs szeszélyesen játékos, groteszk líra, a szabolcsi Bessenyei nélkül felvilágosult gondolati stílus, a dunántúli Berzsenyi nélkül „modern sejtelemlíra”, a szalontai Arany nélkül „eposzi rálátás” és „nyelvi empirizmus”, a Bács-Kiskun vidéki Katona nélkül szikrázó nyelvi drámaiság, a sztregovai Madách nélkül költői filozofálásra alkalmas nyelvezet – és így tovább. A sokféle magyar vidék és nyelvi táj adta értékek összefonódnak és így gazdagítják az „egyetlen, egyetemes” magyar nyelvet és irodalmat; „csodálatos szellemi

⁷ Páskándi Géza: *Mesterek kortárs szemmel*. Pomáz, 2005. 159-174. – És drámáiban, prózáiban, esszéiben számtalan más helyen is megfogalmazza Páskándi ezeket a nézeteit. Csak néhány példa: „minden vidék egyetemes” – és fordítva; „glóbuszunk 'vicinalitását' az univerzumban nem tagadhatja senki”; a „mindenségnek sokféle tájvidéke van [...] Nézz fel az égre [...] Mennyi vidék! Ott sűrű a csillag, itt ritka. A ritka csillagok kis tanyák, falvak... a sűrű – metropol. [...] Minden csillag tájnyelven beszél! És ez a sárgolyó? És miért hívják sárgolyónak? Mert vidék, falu – ehhez az egészhez képest! [...] Nézd csak a csillagtérképeket! Bika! A földi istállóból felvitték az égbé. A földi istálló egy portán állt, a porta a faluban [...] Felvitték a falut, a vidéket, az égre. Kis Kutya, Nagy Kutya! Felvitték a házörzőket is! A vadászebeket! Nagy medve... Az erdőt, a sziklát! Nem tudsz úgy beszélni az égről, hogy közben ne a falut, ne a vidéket emlegetnéd, ne majort, ne tanyát, ne erdőt és mezőt”; „A 'provincia' a megmaradás egyik esélye, mint némely halnak a holt-ág vagy öböl”; „Földünk is csupán provincia (és provinciális) az egyetemesnek mondott törvények uralma alatt. Nyelveink holmi diaszpórák a végtelenségnek keresztelt tér és idő hangjai közepette. Pánprovincializmusban élünk. Láthatjuk naponta”; „a Mindenséghez, Univerzumhoz, a végtelenhez képest maga a glóbusz is csupán parányi sár-provincia”; az „egyetemesség és tájiaság egymásban jelentkezik”; „az egyetemes gyökerei is anyaföldben, hazaföldben nőnek, és nem a semmiben”; „nem lebegő gyökerek, hisz még azok is csak helyi vízben tudnak lebegni, ha élnek”. S így kerekedik ki a ragaszkodó, intim szülőhaza-szeretet szinte szakrális, teológiai-krisztológiai mélységűvé gazdagított himnuszát sugárzó gondolat: „áldassanak a szülőföldek, mert úgy szeretik a nyelvi hazát és úgy szeretik a nemzetek hazáját, a kerek világot, hogy megszülött zseniális fiaikat adják neki és érte”.

munkamegosztás” ez az anyanyelv érdekében. És azt is jelzi, hogy a fővárosi „összehordott” („tranzit”, „átmeneti”, „zsargon”, „idegenes”, „divatos”, „úrhatnám” stb. elemektől hemzsegő) nyelvvel (amelynek azért van helyi és az újabb korokban az irodalmiságban is megnyilatkozó színértéke), a fővárosi a „kohószerűséggel” szemben (merthogy oda az írók többsége mindig is vidékről érkezik a maga tájának „nyelvi gusztusával”): „a vidék ma sem szűnik meg az irodalmi nyelv elsődleges és kiapadhatatlan forrásává lenni”. Sőt, folytatódik a csaknem historikus nyelvkarakterológiai gondolatmenet, „ha mindezt történelmi síkban nézzük, azt vehetjük észre, hogy például a *partiumi* vagy az általában vett erdélyi irodalom is érzékenyebb az archaizmusokra, mint mondjuk a dunántúli. A partiumit a protestáns szellemi múlt, az erdélyit szintén, plusz a viszonylagosan önálló hagyományok predesztinálják erre. (Meg aztán a 'sarkokban', 'széleken', 'peremeken' nehezebben cserélődik a szellemi nyelvi levegő, mint a széljárta középben. Oda 'beszorul' a múlt, végvár lesz a hagyomány. Másrészt viszont, éppen mert 'határ', vámszűrővel beengedi a távolról jött szellemiséget, beszívárogtatja, kellő, de nem önveszélyes adagolásban.)”

Szintén gyakori fogalmi metaforája Páskándinak az ún. „eszköznyelv”, illetve „célnyelv” megkülönböztetése. Azon túl, hogy a költészet nyelve eredendően nem lehet pusztán eszköz, mégis különbség húzódik a döntően önmagán túlira irányuló, illetve a figyelmet önmagára vonó autotelikuság között; Páskándi ezt egy érzékletesen jelentéses metaforával is megvilágítja, midőn önmagát eltüntetve láttató „ablaküvegnyelvről”, illetve „önmagát láttató nyelvről”, vagyis „színes üveglakszerű” nyelvről beszél – ez utóbbiak körében a „sötétszínű”, homályosodó, sőt „feketésszürke, kormos” üvegnyelv (Berzsenyi, Ady, Sinka) és az áttetszőbb célnyelv (Petőfi, Arany, Kosztolányi, Erdélyi József) közötti eltérésekre is rámutatva. A nyilvánvalóan ötletszerű, de lényegi és valóságos esztétikai tendenciákra, különbözőzésekre rámutató vagy azokat megközelíteni igyekvő felvetések már Dsidánál is differenciálást igényelnek, s így lehet egyfelől „latinus nyelvvilágosságáról”, másfelől a régiség, a tájóság, a sajátosság iránti vonzalmáról szólni. (Elvetve a mármár késő-nyugatos „epigonizmust” emlegető lekicsinylést – s kiemelve ebben a tisztázó irodalomkritikai törekvésben Láng Gusztáv munkáját. Mindenesetre Dsida ébresztésében, mint láttuk, az ötvenes évektől kezdve Páskándi is érdemlegesen, küzdelmesen sokat tett.) A nyelv, a költészet (irodalom és kultúra), a tájhaza és a szellemi egyéniség változatosságának jogaiért perelni pedig olyan fegyverténye Páskándi Gézának és egész életművének, amely messzire sugárzó, ma is és általában égető igazságokra összpontosíthatják az értékelvőséget feladni talán mégsem kívánó utókor figyelmét.

Elhangzott a hetvenöt éve született Páskándi Géza emlékére rendezett konferencián Szatmárnémetiben, 2008. május 16-án